

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ
Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΟΙΝΩΣ ΑΠΟΔΕΚΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΙΡΑΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ κ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ κ. ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΝΟΜΗ

‘Ο ‘Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης ‘Αλβανίας έχει, όπως είναι γνωστό, πλούσια δράση ως ακαδημαϊκός δάσκαλος, ως ηγέτης τῆς ὀρθόδοξης ιεραποστολῆς στὴν ‘Αφρική, ἔχει πλούσιο κοινωνικὸ ἔργο καὶ εἶναι ἐνεργὸ μέλος στὴ Διεθνὴ διεκκλησιαστικὴ δραστηριότητα.

Σήμερα θὰ ἀναφερθῶ συνοπτικὰ στὴν πνευματικὴ του δράση στὴν ‘Αλβανία πρῶτα ὡς Πατριαρχικοῦ ‘Εξάρχου καὶ στὴ συνέχεια ὡς ‘Αρχιεπισκόπου. ‘Η ἀποστολὴ ποῦ τοῦ ἐμπιστεύτηκε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν ἡ ἀναστήλωση τῆς ‘Ορθοδόξου Αὐτοκεφάλου ‘Εκκλησίας τῆς ‘Αλβανίας, ἡ ὁποία εἶχε καταρρεύσει ὕστερα ἀπὸ 46 ἐτῶν ἀπηνεῖς διωγμούς. ‘Ο ‘Αρχιεπίσκοπος στὴ δεκαετία ποῦ διέρρευσε κατόρθωσε, μέσα σὲ πολὺ ἀντίξοες συνθῆκες, νὰ ἀνασυγκροτήσῃ ἐκ βάθρων τῆς ‘Εκκλησίας τῆς ‘Αλβανίας.

‘Ιδρυσε Θεολογικὴ ‘Ιερατικὴ Σχολὴ στὸ Δυρράχιο καὶ ‘Εκκλησιαστικὸ Λύκειο στὸ ‘Αργυροκάστρο ποῦ λειτουργοῦν σὲ ιδιόκτητα κτηριακὰ συγκροτήματα. ‘Εκπαίδευσε καὶ χειροτόνησε 120 νέους κληρικούς καὶ φρόντισε γιὰ τὴν ἔκδοση λειτουργικῶν καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν βιβλίων. Συνέστησε Τεχνικὴ ‘Υπηρεσία τῆς ‘Εκκλησίας καὶ μερίμνησε γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση, τὴν ἀναστήλωση ἢ τὴν ἐπισκευὴ 280

ναῶν (80 ἐκ θεμελίων) καὶ 15 ἐκκλησιαστικῶν κέντρων (Ἀρχιεπισκοπή, Μητροπόλεις, σχολεῖα, κλινικές, ξενοῶνες, κατασκηνώσεις γιὰ τὴ νεολαία κ.ἄ.). Ἀνέπτυξε σημαντικὴ φιλανθρωπικὴ μέριμνα διανέμοντας ἑκατοντάδες τόνων τροφίμων, ἱματισμοῦ καὶ φαρμάκων σὲ ἀναξιοπαθοῦντες. Ἰδρυσε ἀλβανικὴ ὀρθόδοξη ἐφημερίδα καὶ περιοδικὸ γιὰ παιδιὰ, τὸ δελτίο News for Orthodoxy in Albania, καθὼς καὶ Ραδιοφωνικὸ σταθμὸ. Μεριμνήσε ἀκόμη γιὰ τὴ δημιουργία Ἐργαστηρίων (τυπογραφεῖο, ξυλουργεῖο, ἐργαστήρια ἀγιογραφίας καὶ συντήρησης εἰκόνων).

Παράλληλα ἀνέπτυξε πρωτοποριακὰ προγράμματα στοὺς τομεῖς τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς υγείας, τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, τῆς ἀγροτικῆς ἀνάπτυξης, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς οἰκολογίας. Στὴ διάρκεια τῆς κρίσης τοῦ Κοσσυφοπεδίου ὀργάνωσε εὐρύτατο ἀνθρωπιστικὸ πρόγραμμα γιὰ τοὺς πρόσφυγες στὴν Ἀλβανία, συνέδεσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλβανίας μὲ διεθνεῖς Ἐκκλησιαστικοὺς Ὄργανισμοὺς καὶ γενικὰ ἀνέδειξε τὴν Ὀρθόδοξο Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλβανίας σὲ πολυδύναμο πνευματικὸ καὶ ἀναπτυξιακὸ παράγοντα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συμβολή του στὸν ἀγώνα τῆς Κύπρου ὡς προέδρου τῆς «Ἐπιτροπῆς Συμπαραστάσεως τοῦ Κυπριακοῦ Ἀγῶνος» τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1975-84) ὑπῆρξε καὶ μέλος τοῦ Δ. Σ. τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν προστασία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομίᾳς τῆς Κύπρου (1985-91).

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀναστάσιος πρωτοστάτησε στὴ σύγχρονη ἀναγέννηση τῆς Ἐξωτερικῆς Ἱεραποστολῆς τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας ὁπότε στὴ δεκαετία 1981-91 ὡς Τοποτηρητὴς τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Εἰρηνοπόλεως-Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς Ἰδρυσε Σχολὲς καὶ ἐμερίμησε διὰ τὴν εὐρυθμον λειτουργίαν τῶν 150 περίπου ὀρθόδοξων ἐνοριῶν.

Τὸ συγγραφικὸ του ἔργο εἶναι πολὺ ἀξιόλογο. Ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ σχετικὸ μὲ τὶς ἄλλες θρησκευτικὰ καθὼς ὀραματίζεται τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξιν τῶν διάφορων θρησκευτικῶν κοινοτήτων.

Ὁ Μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας κ. Ἀναστάσιος θὰ ἀναπτύξει τὸ θέμα «Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι στὴν Εὐρώπῃ σήμερα. Ἡ συμβολὴ τους στὴν ἀνάπτυξιν κοινῶς ἀποδεκτῶν ἀξιών». Τὸν παρακαλῶ νὰ εὐαρεστηθεῖ νὰ ἀνέλθει στὸ βῆμα.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΣΗΜΕΡΑ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΟΙΝΩΣ ΑΠΟΔΕΚΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΙΡΑΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ κ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια μὲ ἰλιγγιώδη ταχύτητα ἐξελίσσονται μετὰ τὴν 11η Σεπτεμβρίου τοῦ 2001, ἔχουν ὀδηγήσει τὶς σχέσεις χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων σὲ μιὰ ἐπικίνδυνη ἐμπλοκὴ. Ὅρισμένοι μουσουλμάνοι προσπαθοῦν νὰ ἐπιστρατεύσουν τὴν πνευματικὴ δύναμη ποὺ προσφέρει τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα μὲ συνθήματα ποὺ ἀντλοῦν ἀπὸ τὸ Κοράνιο καὶ καταφεύγουν στὶς γνωστὲς ἐκκλήσεις γιὰ «ἱερὸ πόλεμο», πρὸς προστασίαν τοῦ Ἰσλάμ καὶ δόξαν τοῦ Ἀλλάχ. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς εἶναι ὑπαρκτὸς καὶ μοιάζει μὲ πυρκαγιὰ σὲ δάσος, μὲ δυνατὸ ἄνεμο. Δὲν ὑφίσταται βεβαίως ἓνα ἐνιαῖο Ἰσλάμ, ὅπως ἀντίστοιχα δὲν ἔχουμε ἓναν ἐνιαῖο Χριστιανισμό. Συγχρόνως διακεκριμένοι μουσουλμάνοι στοχαστὲς καὶ ἡγέτες μὲ σαφῆ ἐπιρροὴ στὸν μουσουλμανικὸ κόσμον καταδίκασαν ἀνεπιφύλακτα τὴ μέθοδο τῆς τρομοκρατίας καὶ τόνισαν ὅτι αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς jihad, «ἱερὸς πόλεμος». Ταυτοχρόνως ὅμως ζήτησαν ἐπίμονα νὰ καταδικασθεῖ καὶ ἡ τρομοκρατία ποὺ ἀσκειῖται μὲ διαφορετικὰς μεθόδους σὲ ἄλλα μέτωπα.

Πρέπει πάντως ὅλοι νὰ συμβάλουμε, στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων μας, γιὰ νὰ μὴν προχωρήσει περαιτέρω ἡ σύγχυση. Ἡ τρομοκρατία δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπροσωπεῖ κανένα πολιτισμὸ. Συνιστᾷ τὴν ἄρνησὶ του καὶ τὴν ἐπάνοδο στὴ νοοτροπία τῆς ζούγκλας. Καὶ κυρίως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφήσουμε τὴ θρησκεία νὰ ἐμπλακεῖ στὰ γράναζα τῆς τρομοκρατίας καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴ σύγκρουση. Πιστεύω καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἡ χρῆση τῆς βίας ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας βιάζει τὴν οὐσία τῆς θρησκείας.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ καὶ μ' αὐτὴ τὴ διάθεση ἀξίζει νὰ δοῦμε, πῶς χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρον θὰ ἀνταποκριθοῦμε στὸν ρόλο μας ὡς πολιτῶν τῆς ἐνιαίας Εὐρώπης. Σὲ ποιά σημεῖα θὰ μπορούσαμε νὰ συμβάλουμε ἀπὸ κοινοῦ, μὲ ὅλους βεβαίως τοὺς περιορισμοὺς τοὺς ὁποῖους καθορίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνήκουμε σὲ διαφορετικὰ θρησκευτικὰ συστήματα. Σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ κινηθεῖ ἡ συνέχεια τῆς ὁμιλίας μας.

Α'. Η ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

1. Συνοπτική αναφορά βασικῶν δεδομένων

Τὸ ποσοστὸ τῶν μουσουλμάνων στὸν σύγχρονο εὐρωπαϊκὸ πληθυσμὸ δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο. Ἄλλὰ, μολοντί δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς στατιστικές, οἱ μουσουλμάνοι ὑπολογίζονται κατὰ προσέγγιση σὲ 20 ὡς 24 ἑκατομμύρια σὲ ὅλη τὴ γηραιὰ ἡπειρο, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ρωσίας. Στὴ δυτικὴ Εὐρώπη ὁ ἀριθμὸς τους πιθανῶς φθάνει τὰ 12 ἑκατομμύρια. Ἡ παρουσία μουσουλμάνων στὴν Εὐρώπη δὲν εἶναι κάτι νέο. Πολὺ σύντομα μετὰ τὴ γένεση τοῦ Ἰσλάμ, ἡ θρησκεία αὐτὴ πέρασε στὴν Ἰσπανία, στὴ Σικελία καὶ στὴ νότια Ἰταλία. Καὶ ὅταν ἀργότερα οἱ Νορμανδοὶ καὶ οἱ Ἰσπανοὶ ἀπομάκρυναν τοὺς μουσουλμάνους, ἰσλαμικὲς κοινότητες στερεώθηκαν σὲ ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης: γύρω στὰ σύνορα Πολωνίας καὶ Οὐκρανίας, στὴ Ρωσία (π.χ. οἱ Τάταροι), στὰ Βαλκάνια οἱ πληθυσμοὶ ποὺ ἐξισλαμίσθησαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἀλβανία παραμένουν χαρακτηριστικὸ παράδειγμα. Τὸ Ἰσλάμ δεσπόζει στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, ἐνῶ σημαντικὸ ποσοστὸ ὑπάρχει στὴ Βουλγαρία, μικρότερο δὲ στὴν Κύπρο καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Εἰδικότερα γιὰ τὴν Ἀλβανία, θέλω νὰ παρατηρήσω ὅτι δὲν εἶναι σαφῆ τὰ ποσοστὰ μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν. Σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία ἐπίσημη στατιστικὴ, προερχόμενη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου (1942), οἱ μουσουλμάνοι συννίτες ἔφθαναν τὸ 54,17%, οἱ μπεκτασιῖ μουσουλμάνοι τὸ 14,83%, οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ τὸ 20,7% καὶ οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ τὸ 10,3%. Σὲ συνάντησή του μὲ τὸν Στάλιν, ὁ Ἐμβέρ Χότζα, ὅταν ρωτήθηκε γιὰ τὸ ποσοστὸ τῶν ὀρθοδόξων, ἀνέφερε ὅτι κυμαίνεται μεταξύ 30 καὶ 35%. Στὴ στατιστικὴ ποὺ ἔγινε αὐτὸ τὸν χρόνον στὴν Ἀλβανία, ἡ κυβέρνησις δὲν ἔθεσε τὸ περὶ θρησκείας ἐρώτημα. Γενικά, τὸ Ἰσλάμ στὴν Ἀλβανία ἔχει παραμείνει ἡπιο καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνύπαρξις ἀποτελεῖ ἓνα θετικὸ φαινόμενον τῆς σημερινῆς ἀλβανικῆς κοινωνίας. Στὶς περιοχὰς τοῦ Κοσσυφοπέδου καὶ τοῦ Τέτοβου οἱ Ἀλβανοὶ —κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τοὺς σλαβικοὺς πληθυσμοὺς— ἔχουν συσπειρωθεῖ περὶ τὸ Ἰσλάμ. Ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἐκεῖ ἡ μακροχρόνια ἀντιθρησκευτικὴ προπαγάνδα ἔχει σοβαρὰ ἐπιδράσει στὸν πληθυσμὸ. Ἐνα στοιχεῖο ποὺ πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐπισημανθεῖ, τόσο γιὰ τὴν Ἀλβανία ὅσο καὶ γιὰ ἄλλες περιοχὰς τῶν Βαλκανίων, εἶναι ὅτι ἐπὶ μισὸν αἰῶνα εἶχε ἐπικρατήσῃ σ' αὐτὰς τὸ ἀθεϊστικὸ σύστημα, πράγμα τὸ ὁποῖο προσέθεσε στὸ σημερινὸ θρησκευτικὸ σκηνικὸ καὶ ἄλλες, ἄτυπες ομάδες, τοὺς ἀδιαφόρους, τοὺς ἀθρήσκους.

Ὡς πρὸς τὴν παρουσία τῶν μουσουλμάνων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, λέγεται ὅτι στὴ Γαλλία ὑπάρχουν 3.500.000-4.000.000 μουσουλμάνοι (μερικοὶ μιλοῦν γιὰ 5 ἑκατομμύρια)· στὴ Γερμανία 2.500.000· καὶ στὴ Βρετανία 1.750.000. Ὑπολογίζονται 500.000 μουσουλμάνοι στὴν Ὀλλανδία καὶ 300.000 στὸ Βέλγιο. Στὴν Ἰταλία ὑπάρχουν 500.000 μουσουλμάνοι (ὀρισμένες πηγές τοὺς ἀνεβάζουν σὲ ἓνα ἑκατομμύριο). Στὴν Ἰσπανία 200.000*.

Ἡ ποικιλία καταγωγῆς τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο δὲν ἐπιτρέπει τὴν κατὰ βάθος ἐνόητά τους, τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἓνα εὐρωπαϊκὸ Ἰσλάμ μὲ ἐνιαῖες κατευθύνσεις. Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Εὐρώπης στὴν πλειοψηφία τους εἶναι ἐργάτες μὲ ἀβέβαια ἐπαγγέλματα, ἐνῶ πολλοὶ νέοι μουσουλμάνοι εἶναι ἀνεργοί. Ἐντούτοις, ἀρκετοὶ ἔχουν δημιουργήσει τίς δικές τους ἐπιχειρήσεις, καφενεῖα, ἐστιατόρια, ἐνῶ ὑπάρχουν ἐπίσης ἐπιστήμονες, γιατροὶ ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἀφρική ἢ τὴ Μέση Ἀνατολή, δημοσιογράφοι καὶ δάσκαλοι. Καθὼς οἱ νεώτερες γενεές ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη ἐκπαίδευση τῆς Εὐρώπης, ὁ ἀριθμὸς τῶν μορφωμένων αὐξάνει. Οἱ συγκεκριμένοι μουσουλμάνοι πληθυσμοὶ συνδέονται μὲ τίς χῶρες τῆς καταγωγῆς τους, ἐπηρεάζονται καὶ ἐπηρεάζονται σὲ διάφορο βαθμὸ τίς πατρίδες τους. Γενικότερα ἀποτελοῦν ἓνα τμῆμα τοῦ παγκοσμίου Ἰσλάμ, αὐτὴ δὲ τὴ στιγμή ἐκπροσωποῦν μιὰ ἤπια ἔκφρασή του.

Μετὰ τὴ συνοπτικὴ αὐτὴ ἐνημέρωση θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐξετάσουμε τὸ θέμα μας μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε, ἐὰν μουσουλμάνοι ἦσαν στὸ ἀκροατήριό ἢ ἐὰν ἀργότερα

---

* Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ καταγωγή τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων στὴν Εὐρώπη. Στὴ Γαλλία δεσπόζουν οἱ Βορειο-αφρικανοί, οἱ περισσότεροι ἀλγερινῆς καταγωγῆς. Ὑπάρχουν ἀκόμα μουσουλμάνοι ἀπὸ τὴν δυτικὴ Ἀφρική: Σενεγάλοι, Καλί· ἐπίσης Τοῦρκοι. Στὴ Γερμανία οἱ μουσουλμάνοι κυρίως προέρχονται ἀπὸ τὴν Τουρκία, ἀλλὰ καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ τὸ Ἰράν. Στὴ Βρετανία πολλοὶ μουσουλμάνοι ἦλθαν ἀπὸ τὴν Ἰνδία καὶ τὴν Ἰνδία. Τὴν εἰκόνα συμπληρώνουν ἀρκετοὶ Τουρκοκύπριοι, καθὼς καὶ Ἀραβες ποὺ ζοῦν στὸ Λονδίνο. Στὴν Ὀλλανδία οἱ μουσουλμάνοι προέρχονται ἀπὸ τίς ἄλλοτε ἀποικίες, κατὰ πλειοψηφία εἶναι Ἰνδονήσιοι Ρουρινάμ, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετοὶ Μαροκινοὶ καὶ Τοῦρκοι. Οἱ δύο τελευταῖες ομάδες συναντῶνται ἐπίσης στὸ Βέλγιο καὶ στὸ Λουξεμβούργο, ποὺ εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ χώρα μὲ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ξένων κατοίκων. Στὴν Ἰσπανία ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς εἶναι κυρίως Μαροκινοί. Ὑπάρχουν ἐπίσης σπουδαστὲς ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολή. Στὴν Ἰταλία οἱ μουσουλμάνοι προέρχονται ἀπὸ διάφορες χῶρες: Αἴγυπτο, Τυνησία, Σομαλία, Ἐρυθραία καὶ πρόσφατα Ἀλβανία.

Στὴ Γαλλία καὶ στὴ Βρετανία πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἔχουν λάβει τὴν ὑπηκοότητα τῆς χώρας ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένοι. Στὴ Γερμανία, λέγεται ὅτι μόνο σὲ 100.000 μουσουλμάνους ἔχει δοθεῖ ἡ γερμανικὴ ὑπηκοότητα. Στὸ μωσαϊκὸ αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐκούσια μεταστράφηκαν στὸ Ἰσλάμ. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως ἀκριβεῖς ἀριθμοὶ γι' αὐτούς. Γνωστὸ πάντως εἶναι ὅτι σὲ πολλοὺς μουσουλμανικοὺς ὀργανισμοὺς ἔχουν σημαντικὸ ρόλο.

διάβαζαν τὸ κείμενο, νὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα, στὴ γενικὴ θεώρηση, νὰ υἱοθετήσουν τὶς θέσεις πού πολὺ συνοπτικὰ προτείνονται.

Κάτι πού ιδιαίτερα πρέπει νὰ προσεχθεῖ, ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξή κοινῶς ἀποδεκτῶν ἀξιών, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι στὴ σημερινὴ Εὐρώπη δὲν ἔχουμε μόνο τὴν πλειοψηφία τῶν χριστιανῶν καὶ μία μειοψηφία τῶν μουσουλμάνων. Μεγάλο τμήμα τῶν Εὐρωπαίων ἔχει ἀπομακρυνθεῖ γενικότερα ἀπὸ τὴν πίστη σὲ Θεὸ καὶ τὴν ἀφοσίωση σ' ἓνα ιδιαίτερο θρήσκευμα. Ἀκόμη, δὲν πρέπει νὰ παραθεωρεῖται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀδιαφόρους καὶ τοὺς ἀθρήσκους πολίτες τῆς σημερινῆς Εὐρώπης, ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι πού ἐκπροσωποῦν ἄλλες θρησκείες. Π.χ. στὴ Βρετανία, Ἰνδουιστές, Σικχιστές, Τζαϊνιστές· στὴ Γαλλία Βουδδιστές ἀπὸ τὴν Ἰνδοκίνα· σὲ διάφορες χῶρες ἰδρύθηκαν ἀκόμη καὶ Οἰβητιανὰ μοναστήρια. Οἱ σχέσεις λοιπὸν μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν σὲ ἓνα εὐρύτερο διαθρησκευτικὸ πλαίσιο. Δὲν παύουν πάντως νὰ ἐκπροσωποῦν τὶς δύο μεγαλύτερες θρησκείες μέσα στὸν σύγχρονο κόσμο — πού ἐπηρεάζουν πάνω ἀπὸ τὸν μισὸ πληθυσμὸ τῆς γῆς. Οἱ χριστιανοὶ ὑπολογίζονται περίπου στὰ 33%, ἐνῶ οἱ μουσουλμάνοι στὰ 18% τῶν κατοίκων τοῦ πλανήτη μας.

2. Θρησκευτικὲς ἀξίες στὴ σύγχρονη Εὐρώπη

Σὲ μία κοσμικὴ, πλουραλιστικὴ κοινωνία, πρωταρχικὴ συμβολὴ τόσο τῶν χριστιανῶν ὅσο καὶ τῶν μουσουλμάνων στὴν Εὐρώπη εἶναι νὰ ἐπισημάνουν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ πίστη κατέχει ζωτικὴ σημασία στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. (Δὲν ἀγνοῶ βεβαίως τὴ θεολογικὴ θέση, ὅτι «ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν εἶναι θρησκεία»). Στὴν ἀποψινὴ πάντως ὁμιλία, γιὰ πολλοὺς λόγους υἱοθετῶ τὴν ἐπικρατοῦσα ὀρολογία). Ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἓνα ὑποπροϊὸν τῆς ἠθικῆς, λογικῆς ἢ συναισθηματικῆς ζωῆς μιᾶς κοινωνίας ἀλλὰ ἀνεξάρτητο καὶ πρωταρχικὸ φαινόμενο πού ἔχει σχέση μὲ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία: τὸ Ἱερό, τὸ Ἅγιο. Συνεχῶς ἐπεκτείνει τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση πέρα ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τῆς βιολογικῆς ζωῆς. Ἡ θρησκεία εἶναι μιὰ οὐσιώδης ἐμπειρία ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ καταπιέζεται, ὅπως συνέβαινε στὰ ἀθεϊστικὰ καθεστῶτα, οὔτε νὰ παραβλέπεται τελείως, ὅπως σὲ μερικὰ ἐκκοσμικευμένα κράτη.

Ταυτόχρονα, χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι πρέπει νὰ προχωρήσουμε σὲ τίμια αὐτοκριτικὴ καὶ νὰ παραδεχοῦμε τὰ λάθη μας. Πολὺ συχνὰ — ὄχι μόνο στὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ σήμερα — ἡ θρησκεία ἔχει διαιρέσει τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἔχει προωθήσει ἐχθρότητες καὶ ἀντιδικίες, ἀκόμα καὶ ἐθνικὲς ἐκκαθαρίσεις. Οἱ ὅπαδοι καὶ τῶν δύο θρησκειῶν θὰ πρέπει ἐνσυνείδητα νὰ ἀπορρίψουν κάθε ἐπιθετικὴ πολιτικὴ καὶ νὰ

ξεπεράσουν τις μορφές βίας που άσκοϋνται στο όνομα τής θρησκείας. Χρειάζονται έντονες και συνεχείς προσπάθειες σε πολλά επίπεδα τής προσωπικής και κοινωνικής ζωής, για να γίνει πραγματικότητα ένα τέτοιο όραμα.

Έξ άλλου, ή έκκοσμίκευση και ή έμπρακτη άθεΐα στις καπιταλιστικές κοινωνίες τής σημερινής Εϋρώπης έχουν δημιουργήσει νέα πρότυπα στη ζωή τών ανθρώπων. Βλέπουμε όχι μόνο μιá παντελή άδιαφορία για τις θρησκευτικές αξίες, αλλά και έναν τελείως νέο προσανατολισμό. Το χρώμα έχει γίνει το πρότυπο και ή προτεραιότητα, που έπηρεάζει τον ρυθμό όλόκληρης τής ζωής μας. Χρώμα σημαίνει δύναμη, πολυτέλεια, άπολαύσεις και κοινωνική έπιρροή. Αντι να χρησιμεύει ως μέσο στην ύπηρεσία τής ανθρωπότητας, το χρώμα συχνότατα προβάλλει ως ένας ψεύτικος θεός, ένα είδωλο. Δυστυχώς, ή λατρεία αυτή του χρώματος θέτει σε πειρασμό και πολλούς θρησκευομένους. Αυτό βέβαια δεν είναι καινούργιο φαινόμενο, αλλά τόσο ή 'Αγία Γραφή όσο και το Κοράνιο το καταδικάζουν. Σε συνεργασία μ' αυτή τή νέα μορφή ειδωλολατρείας δίνεται έμφαση στον άτομικισμό και τή θεοποίηση του έγώ.

Έντούτοις, πολλοί άνθρωποι και στην πιό άθρησκη κοινωνία αισθάνονται τήν ανάγκη για ένα υπέρτατο νόημα τής ζωής. Ποθούν τήν πνευματική ταυτότητα, τή συγγνώμη, τήν έπικοινωνία, τήν τελειότητα. Χρειάζονται δηλαδή μιá θρησκευτική διάσταση στη ζωή τους.

Τόσο ο Χριστιανισμός όσο και το 'Ισλάμ άποροίπτουν τον έκκοσμιευμένο προσανατολισμό που οδηγεί τους ανθρώπους σε σύγχυση, άγωνία και μοναξιά. Η θρησκευτική έμπειρία και τών δύο αυτών θεοκεντρικών θρησκειών, άποκαλύπτει τις πνευματικές δυνατότητες τής ανθρωπίνης ύπάρξεως και έπιμένει στην πίστη, τή λατρεία και τήν ύπακοή στις θεϊκές προσταγές. Παράλληλα, έμπνέει θετική στάση για τή ζωή, δημιουργώντας υπεύθυνους ανθρώπους, που συχνά άναδεικνύονται πρωταγωνιστές σε νέες πρωτοβουλίες για τήν ειρήνη και τήν αντίσταση στην κοινωνική άδικία.

Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Εϋρώπη μπορούμε και πρέπει να έργασθοϋμε για να άρθρώσουμε και να καλλιεργήσουμε κοινώς άποδεκτές αξίες και κυρίως τή βεβαιότητα ότι ο άνθρωπος δεν είναι ανεξάρτητος στο σύμπαν και ότι το άτομικό συμφέρον δεν μπορεί να είναι το μόνο τελικό κριτήριο για τή ζωή μας.

Πολλές βέβαια εϋρωπαϊκές κοινωνίες έχουν θέσει τή θρησκεία στο περιθώριο. Η κατάσταση αυτή δημιουργεί άγχος σε μερικούς θρησκευόμενους ανθρώπους που έπικεντρώνουν τήν προσοχή τους σε στατιστικές. Καιρός να άπελευθερωθοϋμε από αυτή τήν άνασφάλεια. «Μή φοβού το μικρόν ποιόνιον» (Λουκ. 12:32), τόνισε ο 'Ιησοϋς Χριστός. Το τελικό κριτήριο τής άλήθειας δεν έξαρτάται από τήν ψήφο τών πολλών. Βλέπουμε στην έπιστήμη, τήν τέχνη και στην έξέλιξη τής ανθρωπότητας,

ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν ἀναδύεται μέσω ψηφοφορίας. Ἡ θρησκεία, ὅπως προαναφέραμε, ἔχει ἄλλη ἀποστολή. Τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖο εἶναι ὄχι πόσο πολλὰ ἢ λίγα εἶναι τὰ μέλη μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητος ἀλλὰ κατὰ πόσον εἴμαστε αὐθεντικοὶ καὶ εἰλικρινεῖς στὴν ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν ὑποταγὴ στὸ θέλημά Του, συμμορφώνοντας τὴ ζωὴ μας σύμφωνα μὲ αὐτὸ πὺ ὁμολογοῦμε καὶ πιστεύουμε.

Κάθε γενιὰ καλεῖται νὰ ἐξαγνίσει τὸν θρησκευτικὸ της βίο ἐκ τῶν ἔσω. Βασικὴ προτεραιότητα, μιλώντας ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιᾶς, εἶναι τὸ κατὰ πόσον εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ βιώσουμε ὁλόκληρο τὸ Εὐαγγέλιο καὶ νὰ ρυθμίσουμε τὴ ζωὴ μας σύμφωνα μὲ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς πίστεώς μας.

3. Ἀρμονικὴ συνύπαρξη καὶ σεβασμὸς μεταξὺ τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Ἡ σημασία τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων

Στὴν Εὐρώπη σήμερα ἡ θεμελίωση μιᾶς ἀρμονικῆς συνυπάρξεως μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ στὴν κοινὴ ἀποδοχὴ καὶ τὸν σεβασμὸ τῆς «Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου», ἰδιαίτερα τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀτόμου. Μολονότι ἀρκετοὶ μουσουλμάνοι διανοούμενοι θεωροῦν τὶς Διακηρύξεις αὐτὲς πολὺ δυτικές, ἀποτελοῦν ὥστόσο μιὰ βάση γιὰ περαιτέρω συζήτηση καὶ πρόοδο.

Πολλοὶ χριστιανοὶ ἐπίσης, ἰδίως ρωμαιοκαθολικοί, παλαιότερα ἀντέδρασαν στὴ διακήρυξη περὶ Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων διότι τὰ χαρακτήρισαν καρπὸ ἀντιθρησκευτικῶν τάσεων. Καὶ σήμερα ἀκόμη, μερικοὶ χριστιανοὶ ἔχουν δισταγμοὺς καὶ διατυπώνουν προτάσεις γιὰ τὴ βελτίωση τῶν σχετικῶν κειμένων. Ἡ θρησκευτικὴ σύνθεση κάθε εὐρωπαϊκῆς χώρας εἶναι περίπλοκη. Σὲ ἀρκετὲς χώρες, μιὰ θρησκεία εἶναι παραδοσιακὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ταυτότητα, τὸν πολιτισμὸ. . τὴν ἀνοσχὴ καὶ τὶς προσδοκίαις τοῦ λαοῦ. Καὶ κατὰ κανόνα, δύσκολα ἀποδέχεται τὰ δικαιώματα μιᾶς ὁμάδος πὺ ἀνήκει σὲ ἄλλη θρησκεία.

Γιὰ νὰ καλλιεργηθεῖ ἓνα θετικὸ κλίμα μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων πρέπει νὰ προβοῦμε σὲ προσεκτικὴ μελέτη καὶ ἔμφραση τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἀρχῶν τῶν δύο θρησκειῶν. Μιὰ κοινὴ ἀφετηρία εἶναι ἡ βεβαιότητα ὅτι ὁ ἄνθρωπος, κάθε ἄνθρωπος, εἶναι δημιουργήμα τοῦ Θεοῦ καὶ συνεπῶς ἀπὸ τὴ φύση του προικισμένος μὲ ἀναμφισβήτητὴ ἀξιοπρέπεια. Σ' ἓνα κλασικὸ χωρίο τοῦ Κορανίου ὁ Θεὸς παρουσιάζεται νὰ λέει: «ὦ ἄνθρωποι! Σᾶς ἔχουμε πλάσει ἀπὸ ἓνα (μόνο) ἄνδρα καὶ μιὰ (μόνο) γυναίκα καὶ ἀπὸ σᾶς κάναμε λαοὺς, φυλὲς γιὰ νὰ ἀναγνωρίζουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ὁ πιὸ τιμημένος ἀνάμεσά σας ἐνώπιον τοῦ Ἀλλάχ εἶναι ὁ πιὸ ἐνάρετος» (κεφ. 49, Τὰ Δώματα, στ. 13).

Ἡ βάση τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ὡς γνωστὸν στηρίζεται στὸν στίχο

τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, «ἐποίησεν αὐτόν (τὸν ἄνθρωπο) κατ' εἰκόνα Θεοῦ» (Γεν. 5, 1). Αὐτὴ ἡ πρώτη βεβαιότητα ἐνισχύθηκε μὲ τὸ δόγμα τῆς Σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἔλαβε ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἐδῶ πλέον ἡ πίστη στὴν ἀξία κάθε ἀνθρωπίνου πλάσματος προβάλλει μὲ τρόπο μοναδικό.

Ἡ στάση τοῦ Κορανίου ἔναντι τῶν μὴ-μουσουλμάνων διαφοροποιεῖται. Σὲ μερικοὺς στίχους ἐμφανίζεται εὐνοια ἔναντι τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπιφύλαξη ἔναντι τῶν Ἑβραίων. Ἄλλοῦ ἐπιτίθεται δριμύτατα ἔναντιον καὶ τῶν δύο ομάδων (κεφ. 5, Ἡ Τράπεζα, στ. 56). Διὰ μέσου τῶν αἰώνων οἱ μουσουλμανικὲς ἀρχὲς εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιλέγουν ἐκάστοτε ἐρμηνεῖα καὶ νὰ ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ τὶς διαθέσεις καὶ τὰ συμφέροντά τους. Ἐκεῖ ὅμως ποῦ τὸ Κοράνιο γίνεται καταπέλτης εἶναι κατὰ τῶν πολυθεϊστῶν καὶ τῶν ἀθέων (κεφ. 9, Ἡ Μετάνοια, στ. 5).

Τὸ ἐστιακὸ σημεῖο, ἀπὸ ὅπου οἱ χριστιανοὶ καλοῦνται νὰ βλέπουν τὴν εὐθύνη τους σὲ τοπικὸ καὶ παγκόσμιο ἐπίπεδο, παραμένει ἡ ἀγάπη. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἀγάπης δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὶς πεποιθήσεις τῶν ἄλλων. Ἐχει παγκόσμιες διαστάσεις. Κανένα ἐμπόδιο δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀναστείλει, εἴτε ἐθνικὸ εἴτε θρησκευτικὸ. Ἄλλωστε, δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ κίνηση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ἀναπτύχθηκε μέσα σὲ κοινωνίες διαποτισμένες μὲ χριστιανικὰ ἰδεώδη.

4. Ὑπεύθυνοι πολίτες

Οἱ εὐρωπαϊκὲς χῶρες δέχονται τὶς Διακηρύξεις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, καὶ συγκεκριμένα τὸν «Χάρτη τῶν Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως», τὸν πρῶτο στὸν 21ο αἰώνα, ποῦ διακηρύχθηκε στὴ Νίκαια στὶς 7 Δεκεμβρίου τοῦ 2000. Χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι στὴν Εὐρώπη ἀπολαμβάνουν πολλὰ δικαιώματα ὡς πολίτες, ὀφείλουν ὅμως νὰ ἐκπληρώνουν συγκεκριμένο ρόλο καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὶς χῶρες, ὅπου ζοῦν. Οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες καλοῦνται νὰ εἶναι ἀνοικτὲς στὴν κοινωνία καὶ νὰ προσφέρουν ὅ,τι καλύτερο διαθέτουν. Ἡ τάση νὰ γίνουν ἐσωστρεφεῖς σύλλογοι, ἐπικεντρωμένοι στὸ δικό τους συμφέρον, δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ κίνδυνο. Ὅ,τι δεχόμαστε ἀπὸ τὸν Θεό, πρέπει νὰ τὸ μοιραζόμαστε μὲ τοὺς ἄλλους, σεβόμενοι τὴν ἐλευθερία τους.

Σὲ μιὰ πλουραλιστικὴ κοινωνία, οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες διατηροῦν δύναμη. Χρειαζέται ὅμως προσοχή, ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ὁ πειρασμὸς τῆς ταυτίσεως τῆς θρησκείας μὲ συγκεκριμένους πολιτικὲς δυνάμεις. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὠθήσει τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες σὲ ἐπικίνδυνες κατευθύνσεις. Τὰ πολιτικὰ κόμματα σχετίζονται μὲ πολλὰ ἄλλα συμφέροντα, καὶ οἱ νόμοι τῆς πολιτικῆς διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς θρησκείας. Ἡ τελευταία πρέπει νὰ προωθεῖ αἰώνιες ἀξίες καὶ νὰ μὴν ἐπι-

τρέπει σὲ πολιτικά προγράμματα καὶ ἄτομα νὰ τὴν χρησιμοποιοῦν γιὰ ἐγωϊστικά συμφέροντα εἰς βάρος ἄλλων. Ἡ πίστη στὸν Θεὸ ὀφείλει νὰ προωθεῖ τὴν ἐλευθερία, τὴ δικαιοσύνη, τὴ φροντίδα γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ὅλων, καὶ ὄχι μόνον ἐκείνων ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια θρησκευτικὴ ομάδα.

Μὲ δημιουργικὴ κριτικὴ καὶ προτάσεις μποροῦμε ἐπίσης νὰ βελτιώσουμε τὴ διατύπωση πολλῶν σημείων στὶς Διακηρύξεις Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, δίνοντας ἔμφαση στὰ κοινωνικὰ δικαιώματα, στὴν εἰδικὴ φροντίδα τῶν ἀπόρων καὶ στὸν σεβασμὸ πρὸς κάθε ἄνθρωπο, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ, φυλετικὴ ἢ ἐθνικὴ του ταυτότητα.

Β'. ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΗΜΕΡΙΝΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

1. Ἀνάγκη ὑπερникήσεως κάθε μορφῆς βίας

Τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν ἤδη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2001 θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ κηρυχθεῖ ἡ πρώτη δεκαετία τῆς νέας χιλιετίας ὡς «Ἡ Δεκαετία ἐναντίον τῆς βίας» (2001-2010). Αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ προτεραιότητα γιὰ ὅλους τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς μουσουλμάνους, εἰδικὰ στὴν Εὐρώπη.

Ἐπιβάλλεται νὰ προστατευθεῖ μὲ κάθε μέσον ἡ οὐσία τῆς θρησκείας. Οἱ χριστιανοὶ δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε στηρίγματα στὸ Εὐαγγέλιο γιὰ νὰ προωθήσουμε θρησκευτικὲς ἢ ἄλλες συγκρούσεις. Ἀλλὰ καὶ στὸν ἰσλαμικὸ κόσμον ὑπάρχουν πολλὲς νηφάλιες συνειδήσεις καὶ καθαρὰ μυαλά, ποὺ ἀντιστέκονται στὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἰσλαμικοῦ ζήλου ὀρισμένων ἀκραίων μουσουλμάνων ἡγήτῶρων γιὰ μιὰ σύγκρουση πολιτισμῶν.

Ἡ βία ὡστόσο δὲν ὑπάρχει μόνον ἐκεῖ ὅπου τὴν προβάλλουν τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημερώσεως, ἀλλὰ φωλιάζει ἀκόμα καὶ σὲ μικρὲς πόλεις καὶ κοινότητες, οἱ ὁποῖες φαίνονται ἀσφαλεῖς. Ἡ βία συχνὰ μᾶς ἐκπλήσσει μὲ τὶς ποικίλες μορφές ποὺ παίρνει. Μᾶς φοβίζει ὅταν καταστρέφει τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα μὲ τὰ ναρκωτικά, τὴν ξενοφοβία καὶ τὸν ρατσισμό. Καὶ τὸ τραγικὸ εἶναι ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι εἰσάγουν θρησκευτικὰ συνθήματα καὶ τόνους σ' αὐτὸ τὸν τρελὸ χορὸ τῆς βίας. Εἶναι σημαντικό πάντως νὰ ἀναγνωρίζουμε ὅτι τὸ μικρόβιο τῆς βίας καταδοκεῖ μέσα στὸν καθένα μας καὶ σὲ κρίσιμες στιγμὲς μολύνει τὶς σχέσεις μας μὲ τοὺς ἄλλους. Ἄς μὴν παραβλέπουμε τὴν ἐπιθετικότητα ποὺ κρύβεται σὲ κάθε ἀνθρώπινη καρδιά.

Οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες μποροῦν νὰ συμβάλουν σημαντικὰ στὴν προσπάθεια ὑπερникήσεως τῆς βίας, προβάλλοντας ἀρχὲς αἰωνίου ἀξίας, ὄραμα εἰρήνης καὶ

συμφιλίωσης, ζωντανά παραδείγματα και τη δύναμη τῆς συνεχοῦς αὐτοκριτικῆς καὶ ἀνανέωσης.

2. Προσπάθεια γιὰ πραγματικὴ συμφιλίωση καὶ σταθερὴ εἰρήνη

Ἡ θρησκεία χρησιμοποιήθηκε σὲ κρίσιμες περιόδους τοῦ παρελθόντος γιὰ τὴν ἐνίσχυση ἄλλων ἐπιδιώξεων. Σήμερα οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες καλοῦνται νὰ ἐκπληρῶσουν μιὰ νέα ὑψηλὴ ἀποστολή: νὰ ἐργασθοῦν μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ἐπιμονὴ γιὰ τὴν συμφιλίωση τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν λαῶν καὶ γιὰ τὴν ἐδραίωση μιᾶς σταθερῆς εἰρήνης στὴν Εὐρώπη καὶ στὸν κόσμο. Ὁ μεγάλος κοινὸς ἐχθρὸς εἶναι τὸ μίσος, καὶ αὐτὸ ὀφείλουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε. Μόνο μέσα ἀπὸ μία ἔντονη καὶ κοινὴ προσπάθεια μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε σὲ κάποια ὑποχώρηση ἢ καὶ θεραπεία αὐτῆς τῆς μεγάλης ἀσθένειας. Ἰδιαίτερα στὰ Βαλκάνια, ἡ καχυποψία καὶ τὸ μίσος ἔχουν μολύνει σὰν ἐπικίνδυνη ραδιενέργεια τὶς καρδιὲς χιλιάδων ἀνθρώπων καὶ μόνο αὐθεντικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ ἐμπνευσμένοι ἄνθρωποι μποροῦν νὰ συμβάλουν μὲ τὴ δύναμη τῆς συγγνώμης καὶ τῆς ἀγάπης στὴν οὐσιαστικὴ ἀντιμετώπισή τους.

Μία σταθερὴ εἰρήνη δὲν μπορεῖ νὰ ἐδραιωθεῖ μόνο μὲ διπλωματικὲς διαπραγματεύσεις. Στὴ διάσκεψη στὸ Μόρτζ τῆς Ἑλβετίας (Ἰούνιος 2001), ὅπου συγκεντρώθηκαν 19 ἡγέτες ὄλων τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων τῆς Πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας, τονίσαμε ὅτι «ἡ εἰρήνη εἶναι πολὺ σημαντικὴ γιὰ νὰ τὴν ἀφήσουμε μόνο στὰ χέρια τῶν πολιτικῶν. Ἡ εἰρήνη εἶναι εὐθύνη καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Πιστεύουμε σθεναρὰ ὅτι οἱ λύσεις στὰ προβλήματα πρέπει νὰ βρίσκονται μέσα ἀπὸ ἕναν ἀνοιχτό, συνεχῆ διάλογο, βασισμένο σὲ πλήρη καὶ ἀμοιβαῖο σεβασμὸ πρὸς τὶς διαφορὲς καὶ τὶς ἀξίες ἄλλων θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ κοινοτήτων».

«Ὅσοι πιστεύουν στὸν Θεὸ ἔχουν χρέος νὰ εἶναι εἰρηνοποιοί, παράγοντες συμφιλίωσης μέσα στὴν κοινωνία, δίνοντας φωνὴ σ' ἐκείνους ποὺ τὴ στερήθηκαν ἀπὸ φόβο· προστατεύοντας τοὺς ἀπροστάτευτους, χρησιμοποιώντας τὰ χαρίσματά τους στὴ «δικαιοσύνη τῆς καταλλαγῆς». Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ δὲν ἐντοπίζεται ἀνάμεσα σὲ πρόσωπα, κοινωνικὲς ομάδες καὶ λαούς. Βρίσκεται μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἰσχωρήσει τὸ φῶς τῆς ἀγάπης στὶς βαθύτερες πτυχὲς τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς σκέψέως μας.

3. Ἐνθάρρυνση εἰλικρινοῦς θρησκευτικοῦ διαλόγου

Οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ μουσουλμάνοι ἔχουν συμμετάσχει σὲ διάφορες μορφὲς θεολογικοῦ διαλόγου ἐπὶ αἰῶνες, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὶς τελευταῖες

δεκαετίες ή ανάγκη για ένα νέο, αντικειμενικό διάλογο μεταξύ των πιστών των μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν ἔγινε ἐντονώτερη, καί ἤδη πραγματοποιήθηκαν σημαντικά βήματα.

Στις ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν ἀνέπτυξε σημαντικὲς πρωτοβουλίες μὲ τὸ Τμήμα του «Διάλογος μὲ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων». Τὸ Συμβούλιο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν ὀργάνωσε εἰδική ἐπιτροπή «Τὸ Ἰσλάμ στὴν Εὐρώπη», στὴν ὁποία μετέχουν ὀργανικά ἀπὸ τὸ 1988 καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν Ἐπισκοπικῶν Συνελεύσεων. Ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1986, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἄρχισε ὁ διάλογος ὀρθοδόξων καὶ μουσουλμάνων μὲ πρωτεργάτες τὸ Ὀρθόδοξο Κέντρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ Σαμπεζῦ τῆς Γενεύης καὶ τὴ Βασιλικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἰορδανίας γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ Ἰσλαμικοῦ πολιτισμοῦ (Al-Albait Foundation).

Θεωρῶ ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες συμβάλλουν στὴν ὑπέρβαση παρανοήσεων καὶ στὴν ἐνίσχυση νηφάλιας θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὥστε νὰ κατανοοῦμε τὶς ἀνησυχίες, τὶς θέσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἄλλων. Προτιμότερος ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος ἀπὸ τὴ σιωπή, μέσα στὴν ὁποία καλλιεργεῖται ἡ καχυποψία καὶ συχνὰ τὸ μίσος. Μπορεῖ νὰ διευκολύνει τὴν καλύτερη κατανόηση σημαντικῶν σημείων τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας ἄλλων πολιτισμῶν καὶ λαῶν. Ἐνῶ συχνὰ συμβάλλει στὴν ἐρμηνεία σοβαρῶν θρησκευτικῶν θέσεων πρὸς ἡπιότερες κατευθύνσεις. Ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος δὲν εἶναι μιὰ ἀφηρημένη συνάντηση μεταξύ θρησκευτικῶν συστημάτων, ἀλλὰ ἐπικοινωνία προσώπων ποὺ μετέχουν στὴν ἴδια ἀνθρώπινη φύση. Ἐπὶ πλέον, οἱ σχετικὲς συναντήσεις δίνουν, μὲ τὰ κοινὰ ἀνακοινωθέντα καὶ τὰ μηνύματά τους, μεγαλύτερη ἐμβέλεια σὲ προτάσεις καταλλαγῆς καὶ συνεννόησεως. Οἱ ἰδέες ἔχουν τὴ δική τους μακροπρόθεσμη δυναμική. Ἀκόμη, μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν αὐτοκριτικὴ καὶ στὴν τόνωση τοῦ χρέους γιὰ προφητικὸ λόγο μέσα στὶς θρησκευτικὲς μας κοινότητες.

Συνήθως, οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες καὶ διανοούμενοι ἔχουμε τὴν τάση νὰ γινόμαστε οἱ συνήγοροι τῶν ἀπόψεων τῶν κοινοτήτων μας στὰ διεθνῆ περιβάλλοντα. Αὐτὸ ἐν πολλοῖς εἶναι φυσικὸ καὶ θεμιτό. Ὅταν ὅμως ἐπιστρέφουμε στὸν χῶρο μας, ὀφείλουμε μὲ θάρρος νὰ ἀρθρώσουμε προφητικὸ καὶ κριτικὸ λόγο γιὰ τὶς δικές μας κοινότητες. Γιὰ νὰ τὶς βοηθήσουμε νὰ δοῦν μὲ κατανόηση καὶ σεβασμὸ τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὰ δίκαια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν διαφορετικὲς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις.

Διάλογος ποὺ σέβεται τὶς θρησκευτικὲς ἀρχές καὶ ἀπόψεις τῶν ἄλλων δὲν σημαίνει συγκρητισμὸ καὶ ἀποχρωματισμὸ τῆς πίστεώς μας. Ἀντίθετα, μιὰ γνήσια καὶ καρποφόρα ἀλληλεπίδραση ἀπαιτεῖ οὐσιαστικὴ γνώση τῆς πίστεώς μας μαζί μὲ

συνεχῆ βίωσή της με μετάνοια, ταπεινοφροσύνη και γνήσια ἀγάπη. «Ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον» (Α΄ Ἰω. 4. 18), κάθε φόβο, και μᾶς γεμίζει ἐλπίδα. Ἡ δύναμη τῆς ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ και ἡ ἀγάπη δημιουργοῦν ἀπροσδόκητες διόδους στα ἀδιέξοδα. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ μοιραζόμαστε με τοὺς ἄλλους τις βεβαιότητες και τις βαθύτατες πνευματικές ἐμπειρίες που ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει δώσει. Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ μὴν τὸ ἐπιχειροῦμε με τρόπο πομπώδη, ἀλλὰ με ἀπλότητα και γνώση, σεβόμενοι τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, και ἰδιαίτερα τὴν ἐλευθερία τους.

Στὴν ἐποχή μας, ἡ παγκοσμιοποίηση δημιουργεῖ νέα ἐπείγοντα προβλήματα για τὴν ἀνθρωπότητα. Γι' αὐτὸ εἶναι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, οἱ ἀνθρωποι που πιστεύουν στὸν Θεὸ νὰ ψάξουν μαζί για ἀξιόπιστες ἀπαντήσεις. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, τὰ πιὸ πρακτικὰ στοιχεῖα για δημιουργικὸ διάλογο μεταξύ τῶν θρησκείων εἶναι ἐκεῖνα που ἀντιμετωπίζουν τὰ πανανθρώπινα προβλήματα: προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, φτώχεια, συμφιλίωση μεταξύ τῶν ἐθνῶν, ἀνάπτυξη, διεθνὴς δικαιοσύνη, βιοηθική, εἰρήνη κλπ.

Παράλληλα με τὸν ἐπιστημονικὸ διάλογο, στὶς πολυθρησκευτικές κοινωνίες προσφέρονται σημαντικές εὐκαιρίες για ἕνα «διάλογο ζωῆς». Ὁ τελευταῖος δὲν ἀπαιτεῖ κοινὴ συναίνεση, ἀλλὰ ἐπικεντρώνεται στὴν κοινὴ ἀντιμετώπιση τῶν καθημερινῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων.

Ἐγκατάλειψη τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου σημαίνει νέα ὠθηση στὴ δημιουργία πάσης φύσεως «γκέτο», τοῦ τρόμου τῶν θρησκευτικῶν ἐκκαθαρίσεων και στὴν ἀνάπτυξη νέων ἐκφράσεων θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, που τελικὰ ὀδηγοῦν σ' ἕναν ἄλλο φοβερὸ «διάλογο», τὸν «διάλογο» ἀνάμεσα στὶς αἰφνιδιαστικές ἐνέργειες τῶν τρομοκρατῶν και τοὺς πυραύλους τῶν ἰσχυρῶν. Εἴμαστε ὅλοι ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦμε ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλο στὶς ἴδιες μας τις χῶρες, καθὼς και στὸ σύνθετο «παγκόσμιο χωριό», που ὀνομάζεται πλανήτης γῆ.

4. Ἀνάπτυξη ἀνεκτικῆς θρησκευτικῆς παιδείας

Χριστιανοὶ και μουσουλμάνοι, καλούμεθα νὰ προωθήσουμε τις εἰρηνικές ἀρχές με ἀνάλογη προσαρμογὴ τῆς θρησκευτικῆς μας παιδείας. Σὲ πολλές ἀνατολικές εὐρωπαϊκές χῶρες τὰ στερεότυπα για τὴν οὐτοπικὴ συλλογικότητα που εἶχαν ἐπικρατήσει πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἔδωσαν τὴ θέση τους στα συνθήματα ἐνὸς ἐγκωκεντρικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐνα ἐπιχειρήμα που συχνὰ ἀκούγεται, π.χ. στὴν Ἀλβανία, εἶναι ὅτι, σὲ μιὰ πολυθρησκευτικὴ κοινωνία ἡ θρησκεία μπορεῖ νὰ διαιρέσει τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ οἱ θρησκευτικές ἰδέες σὲ μιὰ πλουραλιστικὴ κοινωνία δὲν ἀποτελοῦν ἀπει-

λή. Ἀντίθετα, μποροῦν νὰ ἔχουν θετική συμβολή στὴ σταθερότητα καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς εἰρήνης.

Ἐπάρχει σοβαρὴ ἀνάγκη νὰ ξαναγραφοῦν πολλὰ ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν θρησκευτικῶν, μὲ μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα γιὰ τὸ παρελθὸν καὶ χωρὶς ἐπιθετικὸ καὶ πολεμικὸ πνεῦμα. Θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μελετήσουμε ἀπὸ κοινοῦ ὀρισμένα θέματα καὶ νὰ ἀποφασίσουμε ποιὲς πολιτιστικὲς ἀξίες καὶ πρότυπα μποροῦμε νὰ τονίσουμε. Αὐτὴ ἡ μορφή νηφάλιας ἐκπαιδύσεως χρειάζεται νὰ συνεχισθεῖ στοὺς ναοὺς καὶ τὰ τζαμιά, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν τύπο καὶ τὰ ἠλεκτρονικὰ μέσα.

Ἡ εἰδικότερη εὐθύνη τῶν θρησκευτικῶν ταγῶν σὲ μιὰ σύγχρονη πλουραλιστικὴ κοινωνία εἶναι νὰ καλλιεργήσουμε πνεῦμα ἀρμονικῆς συνυπάρξεως καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέψουμε σὲ διάφορες φονταμενταλιστικὲς καὶ ἀκραῖες ἰδέες νὰ παραπλανήσουν τὶς κοινότητές μας. Ὅταν ἡ θρησκεία ἐνισχύει τὸ μίσος, τὸν ρατσισμό καὶ τὴν ξενοφοβία, οἱ κοινωνίες ὀδηγοῦνται σὲ ἀπροσδόκητες περιπέτειες. Ζωτικὸς ρόλος τῆς θρησκείας σὲ κάθε κοινωνία παραμένει ἡ προσφορὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης στὸν συνάνθρωπο.

Αὐτὰ βέβαια δὲν σημαίνουν ὅτι θὰ σιγήσουμε γιὰ τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς θρησκευτικῆς μας πίστεως καὶ θὰ προδώσουμε τὴν ταυτότητά μας. Ἄλλ' ὅμως, τὸ νὰ ἐλθέσουμε τὴν πίστη μας καὶ τὶς ἀλήθειες στὶς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ζωὴ μας εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ νὰ εἴμαστε ἐπιθετικοὶ στοὺς ἄλλους, διαστρεβλώνοντας τὶς ἀπόψεις τους.

5. Παγκόσμια εὐθύνη

Οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῆς Εὐρώπης δὲν ζοῦν ἀπομονωμένοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἄλλων ἡπείρων. Στὸν αἰῶνα τῆς παγκοσμιοποίησεως, ὅλα τὰ ἔθνη καὶ οἱ λαοὶ ὀδηγοῦνται σὲ μιὰ οικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀλληλεξάρτηση. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τους, ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὸ Ἰσλάμ εἶχαν παγκόσμια προοπτικὴ, καὶ συχνὰ κινήθηκαν πρὸς μιὰ «παγκοσμιοποίηση» μὲ ὅρους ἐπιβολῆς τῶν θέσεών τους σ' ὅλη τὴν οἰκουμένη. Σήμερα, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε τὸν θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ καὶ νὰ προχωρήσουμε πρὸς ἓνα δημιουργικὸ διαθρησκευτικὸ διάλογο πάνω σὲ πολλὰ θέματα ποὺ μᾶς φέρνουν ἀντιμέτωπους μὲ τὶς νέες προκλήσεις τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὑπερβαίνοντας παρεξηγήσεις τοῦ παρελθόντος, καλοῦμε νὰ καλλιεργήσουμε προσωπικὲς σχέσεις, ἐπαφές, ἀκόμη καὶ φιλίες μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν.

Οἱ Εὐρωπαῖοι ποὺ πιστεύουν στὸν Θεὸ μποροῦν νὰ δώσουν σ' ὅλο τὸν κόσμον ἓνα πρότυπο εἰρηνικῆς συνυπάρξεως. Πολὺ συχνὰ ὑπερτονίζουμε τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὅταν εἴμαστε μειονότητες. Ὅταν ὅμως εἴμαστε πλειοψηφίες, κρατοῦμε

διαφορετική στάση. Για παράδειγμα, οί περιπτώσεις τοῦ Σουδάν καί τοῦ Ἀφγανιστάν. Ὡς ὑπεύθυνοι πολίτες τῆς Εὐρώπης, ὑποχρεούμεθα νά ἐνδιαφερόμαστε ὄχι μόνο γιά τή δική μας ἥπειρο, ἀλλά καί γιά τήν παγκόσμια πραγματικότητα, προσφέροντας τή δημιουργική μας συμβολή καί τή δίκαιη κρίση.

Ἰδιαίτερα στόν εὐρωπαϊκό χῶρο ἐπιβάλλεται πάση θυσίᾳ νά ἀποτραποῦν ἐνέργειες οἰασδήποτε μορφῆς ἀντιποίνων καί πρέπει νά στηριχθεῖ τὸ αἶσθημα ἀσφαλείας τῶν ὅποιων θρησκευτικῶν μειονοτήτων. Ἀπό τήν πλευρά μας δὲν θά πάψουμε σέ κάθε εὐκαιρία νά τονίζουμε: δὲν πρέπει νά ἀπορροφηθεῖ ἡ προσοχή μας ἀπὸ τὸ τελευταῖο τρομοκρατικό κτύπημα καί τὰ σχετικά ἀντίποινα. Καιρὸς νά ξυπνήσει ἡ συνείδηση ὄλων καί νά δοῦμε τὸ πρόβλημα τῆς τρομοκρατίας, ὅπως ἐξελίσσεται, στίς παγκόσμιες διαστάσεις του. Οἱ περισσότεροι ἔχουν ἐντελῶς ξεχάσει, ἂν ποτὲ τὸ πρόσεξαν, ὅτι, παράλληλα μὲ τὰ τελευταῖα αὐτὰ γεγονότα, ἐξελίσσονται στόν πλανήτη μας σαράντα ἄλλες αἱματηρὲς συγκρούσεις. Οἱ δυτικὲς κοινωνίες, πού διαθέτουν πολιτική, ἐπιστημονική καί στρατιωτική δύναμη, ὀφείλουν νά προχωρήσουν σέ μιὰ δημιουργική αὐτοκριτική, νά δοῦν τὸ χρέος τους στίς νέες οἰκουμενικὲς διαστάσεις. Ἡ εἰρήνη καί ἡ ἀσφάλεια, γιά τίς ὁποῖες ὅλοι μιλοῦν, θά ἐνισχυθοῦν μὲ τή φροντίδα γιά τήν κοινωνική δικαιοσύνη καί τήν ἀνάπτυξη τῶν φτωχοτέρων κοινωνιῶν τοῦ πλανήτη. Θά εἶναι φοβερὸ —πνευματικά, πολιτικά, στρατηγικά— λόγω ἀμελείας ἢ ὑπεροψίας, νά ἀφήσουμε νά ἐξελιχθεῖ ἓνα νέο πολύμορφο «προλεταριάτο», πού θά ζητήσει βίαια νά ἐπιβληθεῖ ἐκμεταλλεῦμένο καί τήν πνευματική ἀτομική ἐνέργεια τῆς θρησκείας.

Ἰδιαίτερα, θά ἦταν σοβαρὸ λάθος, οἱ μουσουλμάνοι τῆς Εὐρώπης νά ὀδηγηθοῦν, λόγω παραμερισμοῦ τους, στὸ περιθώριο ἑνὸς ἐπιθετικοῦ Ἰσλάμ. Ἀντίθετα, ἡ Εὐρώπη καλεῖται νά γίνει ἐστία ἑνὸς ἡπίου Ἰσλάμ, ἰδιαίτερα μὲ ἀποφυγὴ τῆς ἐπιθετικότητος καί προσφορά ἴσων δικαιωμάτων στὴ γυναίκα, πράγμα πού θά ἐπιδράσει μακροπρόθεσμα καί σέ ἄλλες ἡπείρους.

* * *

Ἀγαπητοί μου,

Στὴν Εὐρώπη, χριστιανοὶ καί μουσουλμάνοι ἔχουμε χρέος νά ἐρευνήσουμε καί νά προωθήσουμε τίς ἀρχὲς μιᾶς ὑγιοῦς ἀνθρωπολογίας μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν μας καί ἀντλώντας ἀπὸ τίς καλύτερες σελίδες τῆς παραδόσεώς μας, τονίζοντας τὸν εἰλικρινῆ σεβασμὸ γιά κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξή καί τὸ καθῆκον νά καταπολεμήσουμε τὴ βία καί νά ἐργασθοῦμε γιά τὴ συμφιλίωση. Ὡς ἐπὶ μὲν, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά ἐπαναλάβουμε τὴν ἐκκλήση πού κάναμε (13.3.98), ὅταν ὀρι-

σμένοι κύκλοι προσπάθησαν να προσθέσουν θρησκευτικό τόνο στην κρίση του Κοσσυφοπεδίου: «Οὐδείς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ ἅγιο λάδι τῆς θρησκείας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς φωτιᾶς τῶν ἐνόπλων συγκρούσεων. Ἡ θρησκεία εἶναι θεῖο δῶρο γιὰ νὰ μαλακῶνει τὶς καρδιές, νὰ ἐπουλῶνει τὶς πληγές καὶ νὰ φέρνει εἰρηνικὰ τοὺς ἀνθρώπους πλησιέστερα».